

UDK 342.7 (497.1) "1918/1920"

Izvorni naučni rad

PRILOG PROUČAVANJU KRŠENJA LJUDSKIH PRAVA I SLOBODA BOŠNJAKA U PRVIM GODINAMA POSTOJANJA KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA

Denis Bećirović

Tuzla, Bosna i Hercegovina

U članku se na osnovu neobjavljenih arhivskih izvora i literature istražuje kršenje ljudskih prava i sloboda bošnjačkog stanovništva u prvim godinama egzistiranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Već u početnom razdoblju postojanja nove države bilo je evidentno da Bošnjaci neće imati mogućnost nesmetanog političkog, nacionalnog, kulturnog i ekonomskog razvoja. Pored brojnih pljačkanja, osvetničkih akcija i ubistava Bošnjaci su bili izloženi i organiziranom ekonomskom udaru, koji se izvodio pod oblandom agrarne reforme. Teorijsku podlogu sistematski provedenom kršenju ljudskih prava i sloboda bošnjačkog naroda pružali su predstavnici velikosrpske ideologije, koji su opravdavali takvu politiku u režimskim dnevnim listovima, časopisima i naručenim studijama. Ovaj period posmatra se u kontekstu općih prilika u navedenoj zajedničkoj državi i aktivnosti nove vlasti s ciljem marginaliziranja i nacionalnog "osvješćivanja" bošnjačkog naroda u srpskom duhu.

Ključne riječi: Bošnjaci, muslimani, Srbi, Bosna i Hercegovina, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Senžermenski ugovor, reisul-ulema Džemaludin Čaušević, Zemaljska vlada u Sarajevu, Jugoslovenska muslimanska organizacija.

prije završetka Prvog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini je postojao čitav kompleks neriješenih pitanja među nacionalno-vjerskim korpusima. Ratna stradanja dodatno će zamrsiti i zaoštriti, a time i otežati rješavanje ovih pitanja. Proglašenje zajedničke države neće razriješiti sve nagomilane višestoljetne proturječnosti. Štaviše, način na koji je sprovedeno ujedinjenje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (dalje: SHS) od samog početka neće kreirati pogodan okvir za slobodan razvoj svih nacionalnih i vjerskih zajednica.

Regent Aleksandar Karađorđević je 1. decembra 1918. godine u Beogradu proglasio Kraljevinu SHS.¹ Prejudicirajući činom ujedinjenja brojna otvorena pitanja, nova država će na startu svog postojanja producirati zaoštavanje i nepovjerenje među različitim narodima.² Prvodecembarski akt bio je jednostrani akt jer ga nisu potpisali predstavnici dviju ravnopravnih strana, već je njime regent objelodanio svoju odluku. U ime nepriznate Države Slovenaca, Hrvata i Srba svoj je potpis stavio Ante Trumbić. Nekoliko dana prije je političko predstavništvo Vojvodine (25. novembra) proglasilo izjavu o priključenju Kraljevini Srbiji, a gotovo identičan akt je donijela i crnogorska Narodna skupština (26. novembra).³

¹ Prvodecembarske izjave kao “konstitucionalni akt”, bez obzira na njihove neprecizne formulacije o ulozi “Državnog veća”, predstavljale su osnovu državnopravnog provizorijuma u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, čije je formiranje notifikovano savezničkim i neutralnim državama. Sam čin proglašenja zajedničke države potvrdio je suštinske razlike. Nova država započela je svoj život u znaku produbljivanja sukoba između Beograda i Zagreba. U Kraljevini SHS, na površini od 248.666 km², živjelo je, prema popisu iz 1921. godine, 11.984.919 stanovnika, od kojih dva miliona nacionalnih manjina: Nijemaca, Mađara, Albanaca, Slovaka, Rumuna, Rusina, Poljaka i drugih. Stvaranje države tako složenog nacionalnog, vjerskog, kulturnog, socijalnog i ekonomskog sastava doživljeno je u evropskoj javnosti i kao sudar različitih civilizacija. Objavljivanjem Prvodecembarskog akta formalno su ukinute funkcije Narodnog vijeća SHS kao najvišeg organa u Državi SHS, a takođe i Jugoslovenskog odbora. Zadržana je, međutim, stara upravna podjela na pokrajine. Pokrajinske vlade nastavile su rad, ali uz sve veća nastojanja za jačanje centralizacije, sužavanje zemaljskih autonomija, tj. smanjivanje njihovih nadležnosti. Pokrajinske vlade postavljane su regentovim ukazima i potvrđivane administrativnim odlukama Centralne vlade. Petranović B., Zečević M. 1985. 124-125.

² Opširnije: O stvaranju Kraljevine SHS i reakcijama građana nakon čina ujedinjenja 1. decembra 1918. godine pogledati u: Cipek T. 2000. 291-304; Čulinović F. 1963. 143-146; Krizman B. 1968. 69; Banac I. 1988. 313-318; Džaja S. 2004. 17-18; Antić Lj. 2007. 154-155; Wachtel A. B. 2010. 92-95; Fila A. 1976. 60-61; Malcolm N. 1995. 219.

³ Goldstein I. 2008. 25-27.

Krajem decembra 1918. godine formirana je prva Vlada Kraljevine SHS, a Aleksandar Karađorđević (1888-1934) je proglašen za regenta. Uprkos ustavnopravnom provizoriju Aleksandar je odmah iskazao namjeru da se ponaša kao diktator, jer je mandat povjerio čelniku Narodne radikalne stranke Stojanu Protiću, a ne, kako je u prethodnim stranačkim dogovorima bilo usaglašeno, Nikoli Pašiću. Beogradski su vlastodršci odmah na početku stavili do znanja da će drugim narodima i regijama nametati velikosrpski koncept koji ogromna većina drugih naroda nije mogla prihvatiti.⁴

U tom kontekstu posebno složena i teška situacija nastupit će za Bošnjake. Srpska hegemonijalna politika je na ovaj narod gledala kroz zacrtanu vizuru troplemenog i troimenog naroda (Srba, Hrvata i Slovenaca), u kojoj je Bošnjacima bilo namijenjeno nacionalno “osvješćivanje” i “nacionaliziranje” u srpskom smislu.⁵

Rasplet ratnih događanja u 1918. godini znatno će utjecati i na izvjesne stavove o nacionalnom pitanju kao i o položaju nacionalnih manjina posebno. Dotadašnji režimi u balkanskim i susjednim zemljama nisu poštovali prava nacionalnih manjina, koja su, uglavnom, zavisila od stanja općih međudržavnih odnosa. Složene višenacionalne države su, u odsustvu građanskog i nacionalnog principa, sve manjinske narode stavljale pred izbor između dvije nepovoljne opcije: asimiliranje u većinsku naciju ili prihvatanje statusa građana drugog reda. Izuzetak u tom pogledu napravljen je jedino prema muslimanima kao jugoslavenskim državljanima. Ugovor sa Kraljevinom SHS obavezivao je ovu državu da garantira elementarna ljudska i nacionalna prava svim nacionalnim manjinama.⁶ Članovima od 2. do 8. Ugovora o miru sa Austrijom, potpisanom u zapadnom predgrađu Pariza Sen Žermenu en Le (Saint-Germain-en-Laxe) 10. septembra 1919. godine, Kraljevina SHS se obavezala da osigura svim svojim državljanima ali i strancima potpunu zaštitu života i slobode, bez obzira na religiju, narodnost i porijeklo, te jednakost pred zakonom za sve etničke, vjerske ili jezičke manjine.⁷ Specijalne obaveze u pogledu

⁴ Goldstein I. 2008. 32-34.

⁵ Imamović M. 1991. 56.

⁶ Bandžović S. 2006. 309-310.

⁷ Muslimani u Jugoslaviji, kao vjerska zajednica, dobili su Ugovorom o zaštiti manjina sa Kraljevinom SHS od 10. decembra 1919. godine posebni međunarodni status manjine. Navedeni ugovor bio je dio sistema zaštite manjina koji su nakon Prvog svjetskog rata glavne

zaštite muslimana regulirane su članom 10. Senžermenskog ugovora⁸, u kojem se Kraljevini SHS nalaže da na svojoj teritoriji osigura “da za muslimane u pogledu njihovog porodičnog i ličnog statusa, donese odredbe koje dopuštaju da se ta pitanja reguliraju po muslimanskim običajima”⁹.

Premda je formalno prihvatila član 10. spomenutog ugovora (koji je od 10. maja 1920. godine službeno proglašen za privremeni, a poslije donošenja Vidovdanskog ustava za stalni zakon), Kraljevina SHS nije tokom prve decenije svog egzistiranja realizirala ni jednu obavezu iz ugovora, a neke ni kasnije. Kada je riječ o prvoj obavezi, da se pitanja porodičnog i ličnog statusa reguliraju po “muslimanskim običajima”, član 109. stav 3. Vidovdanskog ustava sadržavao je odredbu da u “porodičnim i naslednim poslovima Muslimana sude državne šerijatske sudije”. Međutim, šerijatski sudovi od ranije postojali su samo u Bosni i Hercegovini i dijelovima Crne Gore, dok je funkciju vrhovnog šerijatskog sudije za Srbiju i Crnu Goru obnašao vrhovni muftija u Beogradu na osnovu jedne zakonske odredbe od 30. januara 1922. godine. Odgađanje uvođenja šerijatskih sudija u Srbiji i Crnoj Gori nastavilo se čak i poslije usvajanja jedinstvenog Zakona o šerijatskim sudovima, 21. marta 1929. godine.¹⁰

savezničke i udružene sile nametnule nekim vrstama država. Odredbe ugovora morale su prihvatiti pobijeđene države, zatim neke male i srednje zemlje koje su ratovale na strani pobjednika, te kasnije i zemlje koje su željele pristupiti Ligi naroda. Suština je navedenog ugovora da osigura socijalnim grupama inkorporiranim u neku državu, čije je stanovništvo po rasi, jeziku ili religiji različito od njenog, priliku da razvija miroljubivu koegzistenciju i saradnju sa njenim stanovništvom, ali zadržavajući pri tome obilježja po kojima se ono razlikuje od većine. Degan V. Đ. 1972. 55-56.

⁸ Senžermenski ugovor je zaključen između savezničkih i udruženih sila i Austrije 10. septembra 1919. godine. Zajedno sa Versajskim, Nejskim, Trijanonskim i Sevrskim mirovnim ugovorima predstavlja sastavni dio tzv. “Versajskog sistema”. Sadrži odredbe o razgraničenju, zaštiti manjina, razoružanju austrijske vojske i drugo. Opširnije: Krivokapić B. 1998. 441.

⁹ Nadalje u članu 10. stoji: “Vlada Srba, Hrvata i Slovenaca poduzet će mjere da osigura imenovanje Reisul-uleme. Država Srba, Hrvata i Slovenaca obavezuje se da osigura zaštitu džamija, groblja i drugih muslimanskih vjerskih ustanova. Dat će se sve potrebne olakšice i dozvole postojećim muslimanskim zakladama (vakufima) i vjerskim dobrotvornim ustanovama, a Vlada Srba, Hrvata i Slovenaca neće za ustanovljenje novih vjerskih i dobrotvornih ustanova uskratiti ni jednu od potrebnih olakšica, koje su zagarantirane drugim privatnim ustanovama te vrste”. Degan V. Đ. 1972. 89-91.

¹⁰ Imamović M. 1994. 56-57; Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu. XXII. 30. 7. 1921. 157-158; Službene novine Kraljevine SHS. XI. 28. 3. 1929. 422-426.

Druga obaveza odnosila se na imenovanje reisul-uleme¹¹ za cijelu državu. Reisul-ulema Džemaludin Čaušević deklarativno je priznat za vjerskog poglavara svih muslimana u Kraljevini SHS, ali mu se onemogućavalo djelovanje u vjerskim poslovima izvan Bosne i Hercegovine. Stvarno upravljanje nad Islamskom zajednicom u ostalim dijelovima zemlje imalo je Ministarstvo vjera sa načelnikom Muslimanskog odjeljenja Hasanom Rebcom.¹²

Treća obaveza odnosila se na zaštitu muslimanskih vjerskih ustanova, džamija, groblja i vakufa. Vrhovno islamsko starješinstvo Islamske zajednice je već u prvim godinama nove države raspolagalo podacima o rušenju i oduzimanju džamija i njihovom pretvaranju u vojne magacine, škole i sokolske dvorane. Na teško stanje ukazivao je i reisul-ulema Džemaludin Čaušević,¹³ tražeći da se muslimanskim grobljima pruži zaštita kao i drugim. Učestale pojave skrnavljenja i prekopavanja muslimanskih groblja, uzurpiranje vakufske imovine kao i onemogućavanje rada sibjan-mekteba (osnovnih islamskih škola) samo su neki od pokazatelja kako se Kraljevina SHS odnosila prema svojim međunarodnim obavezama. Ništa bolja situacija nije bila ni u pogledu pravnog režima vakufske imovine. U Bosni i Hercegovini je važio Statut za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova, a u drugim krajevima Zakon o upravi vakufa (usvojen 28. februara 1922. godine), na

¹¹ Termin reis doslovno u modernom arapskom jeziku znači predsjednik, a konstrukcija reisul-ulema doslovno znači "predsjednik učenih, učenjaka". U predislamskom razdoblju nazivom reis označavao se poglavar, plemenski vođa, dok se u doba hilafeta ovaj naziv davao kao titula šefovima različitih službi i ministarstava u administraciji nemuslimanskih vjerskih zajednica. Durmišević. E. 2002. 114.

¹² Imamović M. 1994. 57.

¹³ Mehmed Džemaludin ef. Čaušević rođen je 18. jula 1870. u Arapuši kod Bosanske Krupe. Početno vjersko obrazovanje stekao je kod oca Ali-efendije, nakon čega nastavlja školovanje u medresi u Bihaću. Godine 1887. odlazi na školovanje u Istanbul i 1903. godine diplomira na Pravnom fakultetu (Mektebi hukuku). Od 1903. do 1905. godine nastavnik je arapskog jezika u Velikoj gimnaziji. Član Ulema-medžlisa postaje 1905. godine, a od 1909. je profesor na Šerijatskoj sudačkoj školi. Za reisul-ulemu je izabran 7. marta 1914. godine, da bi nakon pristigle Menšure (vjerskog ovlaštenja) od Mešihata iz Istanbula 26. marta 1914. godine i svečano bio postavljen na ovu časnu dužnost. Na tom položaju, kao neosporni duhovni vođa Bošnjaka, ostao je sve do aprila 1930. godine, kada u znak protesta zbog ukidanja vjerske autonomije Bošnjaka od strane beogradskog režima podnosi ostavku i odlazi u penziju. Na Ahiret je preselio 28. marta 1938. godine, a ukopan je na počasnom mjestu kod Begove džamije u Sarajevu. Detaljnije o biografiji Džemaludina Čauševića pogledati u: Traljić M. 1998. 50-57; Karić. E., Demirović. M. 2002. 409-413.

osnovu kojeg je Ministarstvo vjera imalo i upravnu i nadzornu vlast. Tako je u Bosni i Hercegovini Islamska zajednica imala određenu autonomiju u smislu realiziranja svojih vjerskih, vakufskih i prosvjetnih poslova, za razliku od stanja u Srbiji i Crnoj Gori, gdje je Islamska zajednica bila dio državne uprave, zadužena za rješavanje bračnih i nekih imovinskih poslova.¹⁴

Odmah nakon ujedinjenja 1918. godine vladajući beogradski krugovi započeli su sistematsko sprovođenje svojih namjera prema Bosni i Hercegovini i Bošnjacima. Zato su, pored ostalog, posvetili naročitu pažnju kreiranju državnog aparata u kome će odlučujuću riječ imati politički pouzdana lica. Zbog toga su već od 1919. godine počeli u Bosnu i Hercegovinu dolaziti činovnici iz Srbije i zauzimati odgovorne funkcije u državnoj upravi. Dotadašnji bosanskohercegovački službenici (najviše Bošnjaci i Hrvati) bili su smjenjivani pod različitim izgovorima ili postavljani na takve dužnosti odakle nisu mogli imati važniji utjecaj na društvena zbivanja. Pozivajući se na opće nesređeno stanje u Sarajevskom i Tuzlanskom okrugu, najodgovornije ličnosti Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, inače predstavnici srpskih političkih krugova, odlučno su tražili od Ministarstva unutrašnjih poslova u Beogradu da se umjesto dotadašnjih okružnih načelnika u Sarajevu, Tuzli i Travniku imenuju činovnici iz Srbije, što je u Beogradu naišlo na odobravanje. U vezi s tim, i zvanični organ Zemaljske vlade u Sarajevu *Narodno jedinstvo* isticao je da je za Bosnu i Hercegovinu najpodesniji upravni aparat iz Srbije.¹⁵

U novom državno-pravnom okviru položaj Bošnjaka postao je izrazito nepovoljan i zabrinjavajući, dok su ubistva, pljačkanja i drugi oblici teškog kršenja ljudskih prava bili česta pojava. Samo na području istočne Hercegovine u prvim godinama nakon proglašenja Kraljevine SHS ubijeno je van suda i zakona preko tri hiljade Bošnjaka.¹⁶ Istina, i prije stvaranja Kraljevine SHS bilo je indikatora da će doći do eskalacije nasilja prema Bošnjacima. Već po ulasku srpske vojske u Bosnu i Hercegovinu dogodio se veliki broj slučajeva u kojima su gardisti ili srpski vojnici upadali u bošnjačke kuće, pretresali ih, otmali novac ili pokretnu imovinu, zlostavljali ukućane, a u nekim slučajevima i ubijali građane. Policija i žandarmerija su inertno i neefikasno zaustavljali ove i slične napade. Ništa bolji odnos nije bio ni od strane sudova i tužilaštva, koji

¹⁴ Imamović M. 1994. 57.

¹⁵ Purivatra A. 1969. 151-152.

¹⁶ Imamović M. 1998. 489-490.

su kao dio državnog aparata bili zaduženi da privode i kažnjavaju prekršioce zakona. Jedna od karakteristika bošnjačkih stradanja i nevolja prvih godina zajedničke države bila je neosjetljivost lokalnih organa vlasti prema učestalim nasrtajima na imovinu, čast i živote Bošnjaka. Ta indolentnost negdje se grančila sa otvorenim nasiljem, negdje sa očiglednim saučesništvom putem zataškavanja zločina koji su vršeni. Teror nad Bošnjacima u prvim mjesecima zajedničke države imao je brojne odlike šovinističke kampanje protiv naroda druge vjere, tradicije i kulture. Pri tome, od strane izgređenika nisu bili pošteđeni ni vjerski velikodostojnici i islamski simboli.¹⁷

Zbog stalnog narušavanja reda i mira Narodna vlada u Sarajevu je u nekim dijelovima Bosne i Hercegovine tokom novembra 1918. godine uvela prijekne sudove. Navedeni sudovi uvedeni su 6. novembra u Brčkom, 7. novembra u Derventi i Banjoj Luci. Iako je na sjednicama Glavnog odbora Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu bilo prijedloga da se prijeki sud uvede na teritoriji cijele Bosne i Hercegovine, oni nisu prihvaćeni.¹⁸ Međutim, Mehmed Spaho se nije priklonio onoj grupi koja je smatrala kako je najbolje uvesti prijekne sudove u cijeloj Bosni i Hercegovini i umjesto toga on je predložio da se ovo pitanje prepusti povjereniku za pravosuđe koji je trebao imati ovlasti da proglasi prijeki sud u onim kotarima gdje to situacija zahtijeva.¹⁹

Stradanja Bošnjaka i nakon proglašenja Kraljevine SHS predstavljaju jednu od glavnih karakteristika sveukupnog života i stanja u Bosni i Hercegovini u prvim godinama nakon ujedinjenja. Među brojnim primjerima koji ukazuju na takvo stanje je i Memorandum Bošnjaka kotara Bijeljine upućen januara 1919. godine Narodnoj vladi u Sarajevu, kojim se traži zaustavljanje brojnih nedjela, zaštita lične slobode i imetka. Potpisnici Memoranduma ukazuju na masovno otimanje imovine Bošnjaka od strane pravoslavnih stanovnika, koji svakodnevno nastavljaju otimati, razdjeljivati i obrađivati njihovu zemlju. U pokušaju da se zaštite od potpune bezakonitosti oni u Memorandumu navode:

“Mi potpisani u svoje ime i u ime svih muslimana bez razlike staleža, kotara Bijeljina podnosimo ovaj memorandum da se shodni koraci preduzmu, da nam se pruži zadovoljština i ošteta za nedjela, što ih

¹⁷ Jahić A. 2010. 95.

¹⁸ Omerović E. S. 2009.195-196.

¹⁹ Kamberović. H. 2009.101-102.

počiniše Narodno Vijeće u Bijeljini i težaci ovog kotara od dana prevrata na našoj osobnoj slobodi i imetku, a da nam se zajamči zaštita i sigurnost za budućnost. [...] Dok kod naših sugrađana pravoslavnih još danas imade vojničkih pušaka na pretek, mi smo morali predati sve oružje, čak i lovačko, premda posjedujemo oružne listove. Pritužujemo se što nam je oduzeto lovačko oružje, koje mnogi od nas čuvamo kao amanet od naših djedova i pradjedova, to nam je oružje starina i svetinja. Čujemo da je taj naš amanet razdijeljen među pravoslavno stanovništvo. [...] Bijeljinsko Narodno Vijeće rekviriralo je kola i sijeno jedino od Muslimanagrađana, gonilo na rad samo Muslimane građane. Građani pravoslavni bili su pošteđeni. *Stanovnici okolnih sela, u kojima mi bogatiji imademo naše slobodne posjede, u masama su navaljivali na ta naša slobodna dobra otimajući, oštećujući i paleći. Zulumi ove vrste ne prestaju još ni danas, jer se oni danomice nastavljaju; težaci brane mnogim vlasnicima pristup na vlastito dobro, oni taj slobodni posjed između sebe svojevolumno razdjeljuju i obrađuju. Više puta smo zamolili vojnog komandanta mjesta i kotarskog predstojnika, da nam pruže zaštitu. Zaštita nam je svaki put uskraćena [...] Mi smo gledali s velikim povjerenjem u Narodno vijeće, ali sva naša intervencija i nastojanje nije ništa pomoglo. Narodno vijeće ili nije htjelo pomoći ili nije moglo. (kurziv D.B.) [...] Mi smo pripadnici ovih oslobođenih zemalja, hoćemo da živimo u slobodnoj zemlji kao potpuno slobodni građani vršeći zakon. Ovakvim nesređenim i nezdravim pojavama treba stati na put moćnim preventivnim sredstvima, a gdje je došlo do ekscesa morala bi se cjelokupna sela učiniti odgovornim za štetu nametnuvši im kontribuciju, jer samo će na taj način izbiti pravi krivci i prestati ovakovi zulumi. Upravo zato stupamo pred Vas, da nam pomognete i da nas zaštitite*²⁰

O nespremnosti nadležnih organa vlasti da zaštite ličnu i imovinsku sigurnost svjedoče i brojni službeni izvještaji o političkoj situaciji na terenu koje su sačinjavali kotarski uredi. Brojne razbojničke bande ubijale su putnike, pljačkale kuće nezaštićenih građana i zastrašivale lokalno stanovništvo, a da pri tome nije bilo adekvatne reakcije nadležnih organa. Ilustracije radi, u jednom izvještaju sreskog načelnika iz Čajniča stoji sljedeće:

²⁰ ABH. Fond: ZVBiH, dok. 3066/19, Memorandum Muslimana kotara Bijeljina bez razlike staleža kojim mole zaštitu i oštetu radi raznih nedjela, 18. 1. 1919.

“Lična i imovinska bezbednost su u području sreza [...] pojavom razbojničke družine čuvenog razbojnika Boškovića silno ugrožene. Spomenuta družina je haračila sve do posljednjeg dana po srezu boljaničkom i pljevaljskom, pa je sigurno usljed progona u dotičnim srezovima prešla u isti i počela harati uz veliku drzovitost. [...] Družina broji do osam dobro naoružanih razbojnika. Žandarmerija je neprestano u službi tragajući i progoneći, no držim da će se bez dobrog pojačanja slabo šta postići, jer se raspolaže sa svega dvadesetak žandara, a narod se u pomanjkanju oružja ne može upotrijebiti žandarmeriji u pomoć. Progon je otežan još time, što se narod uplašio pa se boji da daje podatke o kretanju razbojnika.”²¹

Politička klima nesigurnosti posebno je bila izražena u istočnim dijelovima Bosne i Hercegovine. O tome se, pored ostalog, govori i u pismu sreskog načelnika iz Višegrada, gdje se navodi:

“U političkom pogledu većina naroda se pridružila srpskoj narodnoj organizaciji. U tu svrhu agitirali su sveštenici Milan Božić, Kosta Popović i Aleksandar Durović te je u svrhu konstituisanja te organizacije sazvana javna skupština za dan 18. juli, kojoj je prisustvovalo oko 2000 težaka. Do sada pošlo mi je za rukom da ugušim razmirice među pravoslavnim i muslimanima ali od sada stvar postaje teža, jer srpska narodna organizacija živo agitira protiv narodnog jedinstva te smatra muslimane za Srbe i protiv njihove volje. Vraćajući se iz narodne skupštine težaci Milan Adžić iz Bijelog Brda i Ivan Tuba iz Dobruna, napali su bez ikakvog razloga ovrhovoditelja kot. pripomoćne zaklade muslimana Šeću Marića iz Višegrada te su ga pretukli, da je sav krvav i onesviješten na zemlju pao”²²

Brojni napadi na živote i imovinu Bošnjaka i patološka šikaniranja stalnim povicima upućenim Bošnjacima: “Idite u Aziju”, “Selite u Aziju” i slično bili su učestala pojava u prvim godinama nakon stvaranja Kraljevine SHS. Njih nije sprečavala ni Druga srpska armija Stepe Stepanovića, koja se nalazila

²¹ ABH. Fond: ZVBiH, dok. 12931/20, Izvještaj o situaciji za mjesec juli 1920. godine, 31. 7. 1920.

²² ABH. Fond: ZVBiH, dok. 7968/20, Izvješće o situaciji za mjesec juli 1920. godine u srezu Višegrad.

u Bosni i Hercegovini od novembra 1918. godine s ciljem osiguranja mira i reda. Zbog toga nije slučajno da je reisul-ulema Džemaludin Čaušević rekao predsjedniku Zemaljske vlade Atanasiju Šoli da je Bosna zapala pod teror kakvog ne pamti. Na meti su posebno bili bošnjački zemljoposjednici, kojima su srpski seljaci bez ikakvog razloga širom Bosne i Hercegovine palili kuće i gospodarske zgrade. Otimanje bošnjačke zemlje poprimilo je takve razmjere da je i regent Aleksandar Karađorđević 24. decembra 1918. godine izjavio da želi “da se odmah pristupi pravednom rješavanju agrarnog pitanja i da se ukinu kmetstva i veliki zemljišni posjedi”.²³

Haotičnu situaciju u kojoj su se Bošnjaci našli poslije ujedinjenja neće popraviti ni upozorenja ministra unutrašnjih poslova Svetozara Pribičevića, koji je tokom 1918. i 1919. godine poslao više telegrama sa informacijama o nezakonitim postupcima prema Bošnjacima. U njima on ukazuje na mogućnost negativnih posljedica na stanje u državi i položaj u inozemstvu ako se nastavi sa progonima muslimana od strane pravoslavnih.²⁴ U dopisu ministra unutrašnjih poslova Kraljevine SHS upućenom predsjedniku Zemaljske vlade u Sarajevu 1. februara 1919. godine se, pored ostalog, navodi:

“Saznao sam iz jednog izvještaja za razna nasilja koja su pričinjena muslimanskom stanovništvu u Bosni, za vreme kako su iz Bosne izašle austro-ugarske vlasti, i da su izvršiooci ovih nasilja pravoslavni. Tako, pored paljenja čitavih sela, zapaljeno je i opljačkano imanje Smail-age Smailagića u Gredi u vrednosti 400.000 kruna. Zapaljeno je i orobljeno imanje Mehmed-bega Ibrahimbegovića u Roguljima u vrednosti 400.000 kruna. Zapaljen je i orobljen čardak [...] hanume Ibrahimagića u Lanicima u vrednosti 120.000 kruna. [...] Zapaljeno je i opljačkano imanje i sve zgrade Dr. Alim-bega u Turjaku i šteta se ceni na preko jedan milion kruna. [...] 11. novembra 1918. jedanaestorica komita došli su u selo Glavinića i oterali od Hamida Glavinića 17 brava; od Salke Čerimagića 21 brava; od Murata Glavinića 35 brava; od Šaćira Glavinića 200 brava i 100 kruna. 5 novembra 1918. trinaest komita došli su u selo Grbaši među njima Kosta Tasovac, Spasoje i Pero Tasovac iz Tarajske njive i oterali od Husa Nikontovića: 94 brava, 1 konja i razno pokućstvo. Ubili su Hamzu Nikontovića [...] 30 novembra 1918. četrdeset komita

²³ Imamović M. 1998. 490

²⁴ Purivatra A. 1969. 147.

došlo u selo i to: Petar Ljubenko, Novica Vukotić, Kosta Tasovac i Pero Tasovac i oterali od Huse Nikontovića: 5 brava, tri krave i jednu jalovicu; od Halila Nikontovića: 8 brava, 2 vola i jednu kravu. [...] U okolini Prače vlada najveća nesigurnost za muslimane od strane pravoslavnih. Ucjenuju se ljudi i pljačkaju. [...] *Ako bi se produžilo, ovakav razvoj događaja i ako bi se produžilo gonjenje muslimana od strane pravoslavnih, to može vrlo rđavo i kobno dejstvovati na unutarne odnose u zemlji i položaj u inostranstvu. Stoga Vam preporučujem da odmah preduzmete najstrožije mere da se ovakvi slučajevi više ne ponove i da se muslimansko stanovništvo što više zaštiti od nasilja i pljačke i da se svaki onaj ko bi slično preduzeo prema muslimanima najstrožije kazni (kurziv D.B.)*²⁵

S obzirom da navedeni dopis iz februara 1919. godine nije rezultirao zauzavljanjem nasilja nad bošnjačkim stanovništvom, ministar unutrašnjih poslova Svetozar Pribičević upućuje novi dopis predsjedniku Zemaljske vlade u Sarajevu Atanasiju Šoli, 17. aprila 1919. godine. U njemu je pisalo:

“Dobio sam izvještaje od pojedinih građana iz Bosne [...] iz kojih se utvrđuje da hrišćanski elemenat nekažnjeno vrijeđa prava naših građana muslimana. Tako se iz Bosanske Krupe javlja da su u Potkalinju navalili na džamiju, porazbijali sve i psovali hodžu. [...] Ovo je prijavljeno vlasti, ali ona nije ništa učinila. Smatram za potrebno naglasiti da se ovo ne smije trpiti, jer u našoj državi građani su dužni pokoravati se zakonima i naređenjima vlasti, a ko protivno radi, trpiće zakonske posljedice. Kad se na ovoj osnovi razvija država, onda je bitna u zemlji javna sigurnost građana na velikoj visini, i građani će se tada slobodno razvijati u svakom pogledu [...] Protivno postupanje donosi druge rezultate. S toga preporučujem da izdate naređenje državnim organima, da prema svima podjednako postupaju po zakonu, a iznete slučajeve izvideti i o rezultatu izvestiti”²⁶

Ipak, ni spomenuta upozorenja od najodgovornijih lica zaduženih za sigurnost građana u Kraljevini SHS neće zaustaviti teror i nasilje nad bošnjač-

²⁵ ABH. Fond: ZVBiH, dok. 1645/19, Dopis ministra unutrašnjih dela Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, 1. 2. 1919.

²⁶ ABH. Fond: ZVBiH, dok. 3066/19, Prepis brzojava ministra unutrašnjih dela Svetozara Pribičevića upućen predsjedniku Zemaljske vlade u Sarajevu Atanasiju Šoli, 17. 4. 1919.

kim stanovništvom. Atmosfera sveopće nesigurnosti i straha kreirana je i u narednim godinama. O tome, između ostalog, svjedoči i izvještaj sreskog načelnika iz Foče, sačinjen u septembru 1920. godine, a u kojem stoji:

“Položaj u ovom srezu je postao opasan [...] jer se u posljednje vrijeme ispadi češće javljaju i jer je pučanstvo u ovim krajevima utjerano u gradan strah, naročito je panika zavladała među muslimanskim svijetom, koji je do sad isključivo bio izložen razbojničkim ispadima. Nije ni čudo, da se sve to izrabljuje u političke svrhe i u raspirivanje vjerske mržnje (kurziv D.B.)”²⁷

O maltretiranju, pljačkama i zločinama nad Bošnjacima otvoreno je govorio i reisul-ulema Džemaludin Čaušević. On je upozorio nadležne organe u Kraljevini SHS da Bošnjaci ne mogu sjediti skrštenih ruku i očekivati nove talase nasilja. Prema njegovim riječima, u slučaju da se nasilje nad Bošnjacima nastavi, oni “[...] će biti primorani da se sami brane i da od drugoga koga zatraže pomoć i obezbjeđenje svoga života i imetka”²⁸ Kada je istina o stradanjima Bošnjaka počela prodirati u evropsku javnost, ministar Svetozar Pribićević i beogradska Vlada naredili su predsjedniku Zemaljske vlade u Sarajevu Atanasiju Šoli da od reisul-uleme Džemaludina Čauševića traži negiranje izjava koje je dao francuskom novinaru Šarlu Riveu (Charlesu Rivetu). Riječ je o izjavama koje je Čaušević dao prilikom boravka jedne francuske delegacije u Sarajevu, februara 1919. godine, u kojima je govorio o nepovoljnom statusu i stradanjima Muslimana u novoj državi, a što je Rivet i objavio u listu L' Temps 1. aprila 1919. godine. Međutim, Šola ni poslije niza razgovora i uvjeravanja nije uspio nagovoriti Čauševića da demantira izjave date spomenutom francuskom listu. Umjesto toga, on je izvijestio Pribićevića da su Čauševićevi navodi uglavnom tačni, te da se radi o čovjeku koji se patriotski držao tokom rata, pa bi stoga bilo štetno poduzimati bilo kakve radikalnije mjere protiv njega.²⁹ Osim reisul-uleme Čauševića reagirali su i drugi bošnjački, u prvom redu vjerski predstavnici. Oni su, također, tražili da se Bošnjaci zaštite od poslijeratnog nasilja, te da se tretiraju kao ravnopravni građani.³⁰

²⁷ ABH. Fond: ZVBiH, dok. 10131/20, Izvještaj sreskog načelnika iz Foče za septembar 1920. godine, 29. 9. 1920.

²⁸ Jahić A. 2010. 96.

²⁹ Karić E., Demirović M. 2002. 130-132.

³⁰ Purivatra A. 1969. 148.

Ipak, ni brojne žalbe predstavnika bošnjačkog naroda upućene prema mjerodavnim faktorima u Kraljevini SHS, kao i prema inozemstvu, neće zaustaviti teror i ubistva nad njima. Naročito žestokom progonu i maltretiranju bili su izloženi Bošnjaci u Sandžaku, gdje je u mjestima Šahovići i Pavino Polje izvršen genocid u novembru 1924. godine. Nakon nezapamćenog pokolja tamošnjeg stanovništva, u kojem je pobijeno preko 500 Bošnjaka, većina preživjelih stanovnika nikada se više nije vratila nazad. Uslijed posljedica strahovitog pokolja, ali i straha od ponovnog napada Crnogoraca, mnoge šahovićevske i pavinopoljske porodice prodale su svoja imanja u bescijenje ili čak bez ikakve naknade, što je bio češći slučaj. Na opustošena bošnjačka ognjišta u Šahovićima, Pavinom Polju, a dijelom i u bjelopoljskom kraju, naselit će se crnogorske porodice.³¹

Pored brojnih pokolja, pljačkanja, deportacija i osvetničkih kampanja Bošnjaci su bili izloženi i organiziranom ekonomskom udaru koji se realizirao pod oblandom agrarne reforme. Zemljovlasnicima islamske vjeroispovijesti (Bošnjacima, Albancima i Turcima) oduzeto je ukupno 1.406.404. ha zemljišta ili 73,1% ukupno oduzete zemlje tokom provođenja agrarne reforme, što samo po sebi dovoljno pokazuje ko su bile mete i žrtve spomenute reforme u Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Ipak, glavno težište reforme bilo je u Bosni i Hercegovini, gdje je do 1918. godine 62% privatne imovine bilo u bošnjačkom vlasništvu. Da je to doista tako bilo, svjedoče i činjenice da je bošnjačkim zemljovlasnicima oduzeto 52,8% ukupne obradive površine u Bosni i Hercegovini i 110.000 ha zemljišta koje je pripadalo akcionarskim društvima, bankama, fabrikama itd. Od zemljovlasnika u Bosni i Hercegovini ukupno je oduzeto 1.268.277 ha poljoprivrednog i šumskog zemljišta, te predato u vlasništvo 249.580 zemljoradničkih porodica, uglavnom srpske nacionalnosti. Očigledno da glavni ciljevi agrarne reforme nisu bili socijalno-ekonomske prirode, kako je to beogradski režim želio predstaviti. Naprotiv, ekonomskim uništavanjem i "perfidnim kupoprodajnim transakcijama sa mizernim agrarnim obligacijama i njihovim neisplaćivanjem" trebalo je realizirati nacionalno-političke ciljeve finansijskog razvlašćivanja Bošnjaka. Kao rezultat takvih nastojanja doći će i do radikalne izmjene u vlasničkoj strukturi zemljišta u korist Srba, a na štetu Bošnjaka, kod kojih dolazi do naglog siromašenja.³²

³¹ Avdić H. 1991. 139.

³² Purivatra A. 1993. 99-100. Opširnije o posljedicama agrarne reforme vidi: Mulić J. 2006.

Na teške posljedice ekonomskog uništavanja bošnjačkog stanovništva ukazivali su i politički predstavnici ovog naroda. O tome je, pored ostalih, govorio i poslanik Mustajbeg Kapetanović prilikom proračunske rasprave. On je u svom govoru, između ostalog, istakao sljedeće:

“Molim vas gospodo, ja ću ovdje da vam kažem prilike u Bosni i Hercegovini, bijedno stanje zemljoposjednika, koji su živili od prihoda sa svog vlastitog imetka, koje nijesu nikome oteli, nego nasljedili od svojih predaka, ili za svoj vlastiti novac kupili. Danas vam ti ljudi očajavaju, nemaju šta da jedu. Od 1919. godine prodali su muslimanski zemljoposjednici sve što su imali. [...] Gospodo, ne mogu da zamislim, kakvo srce mora biti u onih, koji danas odlučuju o tome i koji neće, da isplate onu malu mizernu sumu, da se bar pomogne onim najsiromašnijim. Da se uzmognu prehraniti barem nekoliko mjeseci. Gospodo, današnja vlada zavlači Muslimane Bosne i Hercegovine već godinu i po dana i neće, da isplati ugovorenu odštetu. [...] Gospodo, ja ne mogu vjerovati, da vlada nema novaca, da to isplati, jer baca novac na različite strane i ondje gdje treba i gdje ne treba. [...] Od 50.000 tako zvanih aga i begova, kažem tako zvanih, jer svakog Muslimana, koji je imao jedno kmetovsko selište ili jednu njivu zemlje prozvali su agom ili begom. Od 50 hiljada posjednika ima danas jedva njih 4.000-5.000 koji mogu živiti, ili bolje reći životariti, a njih 40-45 hiljada nemaju u kući ni kruha. I trpi ova Narodna Skupština, da ovako nasilje provodi vlada g. Pašića. Ja mislim, gospodo, da je ovo ne samo grehota, nego, da je i sramota”.³³

Teorijsku podlogu organiziranim i sistematski provedenim antibošnjačkim aktivnostima pružali su predstavnici velikosrpske ideologije, koji su otvoreno opravdavali takvu politiku u režimskim dnevnim listovima, časopisima i naručenim studijama. Dvadesetih godina velikosrpski režim je intenzivirao aktivnosti s ciljem nacionaliziranja Bošnjaka. Kao eksponent takve politike na prostoru Bosne i Hercegovine prednjačio je radikalni list *Srpska riječ*. Poručujući kako i pod kojim uvjetima vide život sa Bošnjacima u budućnosti, ovaj list je pisao da Srbi “hoće i žele da u miru i bratskom skladu žive s našim muslimanima, *jer su i oni Srbi kao i mi, iako to na sva usta i ne ispovijedaju.*”(kurziv

457-476; Erić M. 1958. 492-536; Šehić N. 1991. 45-73; Mutapčić E. 2007. 174-197.

³³ “Govor poslanika Mustajbega Kapetanovića prilikom proračunske rasprave Ministarstva za Agrarnu reformu”. *Pravda*, IV, br. 180. Sarajevo: 12. august 1922. 1.

D.B.)³⁴ Negiranje bošnjačke posebnosti i dokazivanje njihovog srpskog porijekla postaje jedna od najvažnijih preokupacija za arhitekta i teoretičara velikosrpske politike. Na fonu takve orijentacije, Krsta Marić 1924. godine piše: “Muslimana ima u našoj državi više od miliona. *Nadpolovična većina tih Muslimana su Srbi po poreklu, ali za sada nemaju nikakva nacionalna osjećaja [...] Dakle, nacionalizovanje sedam do osam stotina hiljada muslimana nije baš tako neblagodarano i neznatno posao*”. (kurziv D.B.)³⁵ Paralelno s tom propagandom nisu izbjegavane ni primitivne ocjene i uvrede vjerskih osjećanja i karakternih osobina Bošnjaka. Slikovit primjer takvog odnosa je i tekst objavljen u *Novoj Evropi*, gdje piše: “Prorokov zeleni barjak na suncu poratnog i bezbožnog doba počeo je da bleedi i da gubi svoju draž i privlačnost. Ipak, Islam za svoje verne ima nešto privlačno [...] on daje potčinjenu ženu, brak, porodicu i domaćinstvo, tako tipično i take vrste kakvi se izvan njega ne mogu dobiti [...] jer je slatko orijentalcu gospodariti nad drugima”³⁶

U sklopu tako kreiranog ambijenta česta kršenja ljudskih prava Bošnjaka i njihovo generalno zapostavljanje u odnosu na druge narode postaju svakodnevna pojava. Putem nacionalističke propagande Bošnjaci se izjednačavaju sa omraženim turskim okupatorom i predstavljaju antidržavni element, čime je u široj javnosti kreirana atmosfera za nekažnjeno nacionalističko i šovinstičko djelovanje protiv njih. Iako treći narod po brojnosti u Kraljevini SHS, Bošnjaci se potpuno marginaliziraju, a njihovo participiranje u najvišim državnim organima postaje simbolično.

Neadekvatna zastupljenost u organima vlasti još više će oslabjeti bošnjačke pozicije, što je dodatno suzilo mogućnosti malobrojnim bošnjačkim predstavnicima da efikasno štite interese i prava bošnjačkog stanovništva.³⁷ Ideja za formiranjem posebne bošnjačke političke organizacije proizlazila je iz teškog položaja, prije svega bošnjačkih zemljoposjednika u prvim mjesecima funkcioniranja jugoslavenske države i potrebe da se Bošnjaci organiziraju kako bi

³⁴ “Politička orijentacija muslimana”. *Srpska riječ*, XVIII, br. 82. Sarajevo: 22. april 1922. 1.

³⁵ Marić K. 1990. 62.

³⁶ “Poratna Bosna i Hercegovina”. *Nova Evropa*, XXIV, br. 2. Zagreb: 26. august 1931. 56.

³⁷ Purivatra A. 1968. 439-440.

se zaštitili od terora i nasilja.³⁸ Nakon višemjesečnih priprema u Sarajevu 16. februara 1919. godine osnovana je Jugoslovenska muslimanska organizacija.³⁹ Tom prilikom usvojen je i program stranke, u kojem se kao prioritetna pitanja nameću: zaštita lične i imovinske sigurnosti, ekonomsko obeštećenje bošnjačkog stanovništva, očuvanje muslimanske vjerske i vakufsko-mearifске autonomije, organizaciono okupljanje Bošnjaka na cijeloj teritoriji Kraljevine SHS i zalaganje za očuvanje autonomije Bosne i Hercegovine.⁴⁰

³⁸ Kamberović H. 2009. 25.

³⁹ Na sastanku koji je imao karakter osnivačke skupštine odlučeno je da se ova politička stranka zove Jugoslovenska muslimanska organizacija (JMO). Na spomenutom skupu usvojen je i njen program i statut. U Centralni odbor JMO, najviši rukovodeći organ stranke, izabran je 31 član. Za predsjednika je jednoglasno izabran tuzlanski muftija H. H. Ibrahim Maglajlić, a za potpredsjednike: dr. Hamdija Karamehmedović i dr. Halid-beg Hrasnica. U Centralni odbor JMO, prema profesijama, izabrano je: 7 posjednika, 5 gradonačelnika, 3 profesora, 3 činovnika, sudija, muftija i ljekara po 2, a po jedan advokat, novinar, preduzetnik, učitelj, kotarski predstojnik, književnik i trgovac. U temeljnim načelima programa JMO naglašen je princip "potpune ravnopravnosti triju plemenskih imena" i činjenica da Bošnjaci nisu svjesni svog plemenskog imena. Razlog za ovakvu stilizaciju bila je istaknuta parola radikalskih političara o "Srbima triju vjera", koja nije bila prihvaćena kod bošnjačkih masa, kod kojih se nije razvio osjećaj o pripadnosti srpskoj ili hrvatskoj naciji. Čelni ljudi JMO, osjećajući raspoloženje bošnjačkih masa o njihovom "opredjeljivanju", a u cilju njihovog okupljanja u svoju stranku, smatralo je potrebnim – o ovom pitanju – prezentirati svoj stav i program. Oni su definirali kompromisnu formulaciju u riječima da se Bošnjaci "nisu nikada otuđili svojoj domovini, ni svom narodu, ni svom jeziku" i ujedno ocijenili da pitanje nacionaliziranja Bošnjaka nije "stvar dnevne politike". Rukovodstvo JMO nije isticalo jugoslovenstvo kao nacionalnu orijentaciju, već kao neophodnu politiku, koja je u novonastalim uvjetima najbolje odgovarala bošnjačkim masama. Orijentacija rukovodstva JMO prema srpstvu ili hrvatstvu u nacionalnom smislu imala je, pored ostalog, za cilj da očuva političko jedinstvo Bošnjaka. JMO je na izborima 28. novembra 1920. godine postigla veliki uspjeh osvojivši 110.895 glasova i 24 mandata. To je činilo 38% svih mandata u Bosni i Hercegovini, što je bio veći procenat od onoga koji je pripadao Bošnjacima prema njihovoj proporcionalnoj snazi (31,07%). Uspjeh JMO bio je još značajniji kad se uzme u obzir činjenica da su ostale stranke u Bosni i Hercegovini dobile znatno manje mandata, i to: Savez težaka (12), Narodna radikalna (11), Hrvatska težaka (7), Hrvatska pučka (3) i Jugoslovenska demokratska (2). Izbori za Ustavotvornu skupštinu pokazali su nedvojbeno da JMO predstavlja veliku većinu Bošnjaka. U političkom organiziranju Bošnjaka JMO je za kratak period svog postojanja postigla neočekivano dobar izborni rezultat zahvaljujući u prvom redu haotičnim prilikama u kojima su se Bošnjaci našli nakon stvaranja Kraljevine SHS. Purivatra A. 1969. 162-167, 181-182.

⁴⁰ Purivatra A. 1974. 79-80.

IZVORI I LITERATURA

A. IZVORI:

a) Arhivska građa

Arhiv Bosne i Hercegovine

- Fond: Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu (ZVBiH)

b) Objavljena građa (novine, časopisi i ostala periodika)

- *Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*
- *Službene novine Kraljevine SHS*
- *Glasnik*
- *Srpska riječ*
- *Pravda*
- *Nova Evropa*
- Petranović B. Zečević M. 1985. *Jugoslavija 1918-1984*. Zbirka dokumenata. Beograd: Izdavačka radna organizacija "RAD".

B. LITERATURA:

a) Knjige

1. Antić Lj. 2007. *Velikosrpski nacionalni programi. Ishodišta i posljedice*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga i Hrvatski institut za povijest.
2. Avdić H. 1991. *Položaj Muslimana u Sandžaku 1912-1941*. Sarajevo: Biblioteka Ključanin.
3. Banac I. 1988. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika*. Zagreb: Durieux.
4. Bandžović S. 2006. *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.
5. Čulinović F. 1963. *Državnopravni razvitak Jugoslavije*. Zagreb: Grafičko izdavačko preduzeće "Štampa" Osijek.
6. Durmišević E. 2002. *Uspostava i pravni položaj Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini 1882-1899*. Sarajevo: Magistrat.
7. Džaja S. 2004. *Politička realnost jugoslovenstva*. Sarajevo-Zagreb: Svjetlo riječi.

8. Erić M. 1958. *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918-1941*. Sarajevo: Izdavačko preduzeće "Veselin Masleša".
9. Fila A. 1976. *Ustavno pravo*. Beograd: Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka-Beograd.
10. Goldstein I. 2008. *Hrvatska 1918-2008*. Zagreb: Europapress holding i Novi Liber.
11. Imamović M. 1998. *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: Bošnjačka zajednica kulture Preporod.
12. Imamović M. 1991. *O historiji bošnjačkog pokušaja*. Muslimani i Bošnjaštvo. Sarajevo.
13. Jahić A. 2010. *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941)*. Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju i Islamska zajednica u Hrvatskoj Medžlis Islamske zajednice Zagreb.
14. Kamberović H. 2009. *Mehmed Spaho (1883-1939)*. Politička biografija. Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca.
15. Karić E, Demirović M. 2002. *Reis Džemaludin Čaušević prosvjetitelj i reformator*. I. Sarajevo: NIP "Ljiljan".
16. Krivokapić B. 1998. *Leksikon međunarodnog prava*. Beograd: Radnička štampa i Institut za uporedno pravo.
17. Malcolm N. 1995. *Povijest Bosne*. Zagreb-Sarajevo: Erasmus Gilda, Zagreb; Novi Liber, Zagreb; Dani, Sarajevo.
18. Mulić J. 2006. *Velika Srbija, Muslimani i Bosna*. Sarajevo: Autor.
19. Mutapčić E. 2007. *Agrarna reforma u Bosni i Hercegovini i njeno zakonodavstvo (1918-1941)*. Gradačac: JU Javna biblioteka "Alija Isaković".
20. Purivatra A. 1974. *Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Sarajevo: Izdavačko preduzeće "Svjetlost".
21. Purivatra A. 1969. *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*, Sarajevo: "Svjetlost".
22. Traljić M. 1998. *Istaknuti Bošnjaci*. Sarajevo: El-Kalem.
23. Šehić N. 1991. *Bosna i Hercegovina 1918-1925*. Sarajevo: Institut za istoriju.
24. Wachtel A. 2010. *B. Stvaranje nacije, razaranje nacije*. Sarajevo: Bošnjačka asocijacija 33.

b) Članci i rasprave

1. Cipek T. 2000. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca-ancien régime. *Dijalog povjesničara-istoričara*. Zbornik radova. Zagreb: Centar za politološka istraživanja. 291-305.
2. Degan V. Đ. 1972. Međunarodno-pravno uređenje položaja muslimana sa osvrtom na uređenje položaja drugih vjerskih i narodnosnih skupina na području Jugoslavije. *Prilozi*. Sarajevo: Institut za istoriju. 55-103.

3. Imamović M. 1994. Pregled razvitka Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. *Glasnik*. Sarajevo: Rijaset Islamske zajednice u Republici Bosni i Hercegovini. 53-63.
4. Imamović M. 1994. Pokušaj donošenja interkonfesionalnog zakona u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Sarajevo. *Glasnik*. Sarajevo: Rijaset Islamske zajednice u Republici Bosni i Hercegovini. 235-249.
5. Kamberović H. 2009. Projugoslovenska struja među muslimanskim političarima 1918. godine. *Historijska traganja*. Sarajevo: Institut za istoriju. 91-107.
6. Krizman B. 1968. Bosna i Hercegovina i jugoslovensko pitanje u 1918. godini. *Prilozi*. Istorijske pretpostavke Republike Bosne i Hercegovine. Zbornik radova. Sarajevo: Institut za istoriju. 89-123.
7. Marić K. 1990. Nacionalizujmo Muslimane. O "nacionaliziranju" Muslimana. 101. godina afirmacije i negiranja identiteta Muslimana. Zagreb: Globus. 62-65.
8. Omerović E. S. 2009. Elementi represije u radu Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba za Bosnu i Hercegovinu i Narodne vlade za Bosnu i Hercegovinu. *Historijska traganja*. Sarajevo: Institut za istoriju. 183-215.
9. Purivatra A. 1992. Ekonomski genocid nad Muslimanima pod vidom agrarne reforme u Jugoslaviji (1918-1941). *Ekonomski genocid nad Bosanskim Muslimanima*. Sarajevo: MAG: Udruženje Muslimana za antigenocidne aktivnosti. 85-125.
10. Purivatra A. 1993. Formiranje Jugoslovenske Muslimanske organizacije i njen razvoj do prevazilaženja krize 1922. godine. *Istorija XX veka*. Zbornik radova. Beograd: Institut za savremenu istoriju. 387-442.

Summary

A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOM VIOLATION OF THE BOSNIACS DURING THE FIRST YEARS OF EXISTENCE OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES

In the first years of existence of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (SCS), Bosniacs were exposed to various kinds of violence, expulsion and torture. The new state did not enable the Bosniac people to exercise their basic human rights and freedoms, despite the fact that the Kingdom of SCS had pledged to offer them protection according to article 10 of the Treaty of Saint-Germain. Instead of protecting their internationally guaranteed rights, the authorities passively observed

the violence and crimes committed against Bosniaks, contrary to the positive laws of the Kingdom of SCS. Plundering, violence and murders were not publicly incited by the highest representatives of government, but were mainly neglected which hints at the conclusion that they were partly tolerated. In the newly created Yugoslav state Bosniaks were denied the right to personal and national dignity, protection of their property, equal treatment in front of the law, judicial protection, their own tradition, culture and history. In certain places they were even denied the right to live. The organized anti-Bosniak policy was directed against all Bosniaks regardless of the fact whether they declared themselves as “declared Serbs or Croats”. Beside the numerous slaughters, pillaging, deportations and revenge campaigns, Bosniaks were also subjected to an organized economical blockade which was carried out under the cover of the agrarian reform. The theoretical basis for the systematic anti-Bosniak activities was provided by representatives of the Great Serb ideology who openly justified this policy in pro-regime daily newspapers, journals, and solicited studies. Some of the Bosniak responses to this situation consisted of political organizing and establishing of newspapers which reported the truth about the attacks, molesting and murders of Bosniaks. Along with these activities the first news about the plight of Bosniaks was sent abroad. These were, first of all, statements made by Grand mufti Džemaludin Čaušević during the stay of a French delegation in Sarajevo in February 1919, published in the paper *L'temps* on the 1st April 1919, and which especially worried the ruling Serb elements in the Kingdom of SCS.

Key words: Bosniaks, Muslims, Serbs, Bosnia and Herzegovina, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Treaty of Saint-Germain, Grand mufti Džemaludin Čaušević, Provincial government in Sarajevo, Yugoslav Muslim Organization